

Тәуелсіз Қазақстан
жолындағы мәдени-ағартушылық
және саяси тұрғыдан “Алаш” партиясы
көшбасшыларының халыққа қызметі

Деятельность лидеров партии
«Алаш» – служение народу в
политическом и культурно-
просветительском аспекте на пути
к независимости Казахстана

Алматы “Мектеп” 2017

ӨОЖ 94(574)
КБЖ 63.3(5Каз)
Т29

Т29 Тәуелсіз Қазақстан жолындағы мәдени-ағартушылық және саяси тұрғыдан “Алаш” партиясы көшбасшыларының халыққа қызметі. Деятельность лидеров партии “Алаш” — служение народу в политическом и культурно-просветительском аспекте на пути к независимости Казахстана. — Алматы: Мектеп, 2017. — 160 б.

ISBN 978—601—07—0938—6

4702250206—085
Т 404(05)—17 50—17

ӨОЖ 94(574)
КБЖ 63.3(5Каз)

© Авторлар ұжымы, 2017
© “Мектеп” баспасы, көркем
бездірліуі, 2017
Барлық құқықтары қорғалған
Басылмның мүліктік құқықтары
“Мектеп” баспасына тиесілі

ISBN 978—601—07—0938—6

ТУЙГАНОВ М.С.

Старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Шракбека Кабылбаева, магистр педагогики и психологии, аспирант факультета Евразии и Востока ЧелГУ, капитан полиции

О КАДРОВОЙ ПОЛИТИКЕ В КАЗАХСТАНЕ ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ПАРТИИ “АЛАШ”

Государство — это многомерная и многоплановая система взаимоотношений между людьми. Государство, являясь главным общественным системообразующим институтом создает свой профессиональный аппарат, “армию госслужащих”. Эволюция государственной службы любого государства — это одновременно эволюция госслужащего этого государства и главное место здесь занимает конкретный человек, личность. Причем это не просто личность, а совокупность социально значимых черт, которые характеризуют человека как представителя того или иного общества. Думается, во второй части данной формулировки можно добавить “как достойного представителя того или иного общества”.

В процессе политической модернизации кадровое обеспечение как одно из направлений государственной кадровой политики начинает изменять форму и внутреннее содержание государственной службы и государственного служащего соразмерно конкретным требованиям нового времени.

Современный Казахстан, как и другие страны постсоветского пространства, активно преобразовывает все сферы жизни общества. Профессионализм аппарата государственных служащих зачастую становится камнем преткновения в решении тех или иных задач различного масштаба. В нашей стране постоянно ведется работа по совершенствованию кадрового состава госорганов. Все ветви власти включены в этот процесс. Однако, как регулярно ведется эта работа, также регулярно мы наблюдаем несоответствие реальной действительности нашим идеальным представлениям. Нам

культурный прогресс нации, привлечение не только элиты, но и широких масс к политическим процессам посредством включения в представительные органы, общественные структуры — эти идеи остаются актуальными. Они являются основой для движения Казахстана и любой современной страны навстречу прогрессу.

Список использованной литературы:

1. История Казахской ССР. В 5-ти томах. Алма-Ата, 1977.
2. История Казахстана: "белые пятна". Сборник статей. Алма-Ата, 1991.
3. Каратаев М. Дни и ночи нашей эпохи. На каз. языке. Алматы, 1993.
4. Алаш-Орда. Сборник документов. Алма-Ата, 1994.
5. Абдакимов А. История Казахстана. Алматы, 1994.

ШАУКЕНОВ Ж.А.

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент

ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ АВТОНОМИЯ МӘСЕЛЕСІНЕ КӨЗҚАРАСЫ

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік тізгінін өз қолына алғаннан кейін "өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет" деп жариялауы қоғамдық ғылымдар: заң, саясаттану, философия, тарих ғылымдары алдына тың тұрпаттағы жаңа міндеттер жүктеді. Солардың бірі және бірігейі ретінде халқымыздың ұлт болып қалыптасуына, оның ұлттық және саяси сана-сезімінің оянуына, өзінің дербес мемлекеттілігін жариялау жолындағы күресінің дамуына орасан зор әсерін тигізіп, осы процестерге жетекшілік жасаған қазақ интеллигенцияларының саяси күресі мен құқықтық көзқарастарын зерттеу деп айтуға толық негіз бар.

Қазақстан Ресейге бодан болғаннан кейінгі кезеңдегі қазақ әлкесінде отаршыл құқықтық жүйенің орнығуы және оған қарсы қазақ оқымыстыларының саяси күресі олардың қазақ елінің мемлекеттік құрылысы жөніндегі саяси-құқықтық көзқарасының эволюциясына негізделгені зерделенген.

Кешегі Кеңес Одағы дәуірінде бұл тақырып терең зерттелмеді, зерттелген күннің өзінде коммунистік идеология үстемдік еткен заманда маркстік-лениндік әдістемесі шеңберінде ғана қарастырылды. Кеңес Одағындағы барлық қоғамтанушы ғалымдар сияқты қазақстандық зерттеушілер де кез келген саяси оқиға, құбылыс, қозғалыс тарихына баға беруде, олардың жетекшілерінің құқықтық көзқарастарын айқындауда сол кезеңде үстемдік еткен таптық принцип тұрғысынан, қоғам мен оны қорғаушы күштерді міндетті түрде антогонистік таптарға жіктеу арқылы баға беріп келгені мәлім. Кез келген саяси күрестегі бірден-бір саналы күш жұмысшы табы ретінде танылып, ол яғни "пролетариаттың гегемондығы" мемлекет және құқық тарихындағы күмән келтірмейтін абсолютті ақиқат ретінде басшылыққа алынды.

Тарихты халық жасағанмен, қоғамның тарихи даму заңдылықтарын реттеп отыратын заңдар мен құқықтық доктриналарды нақты тұлғалар жүзеге асыратыны белгілі. Ендеше, біз Қазақстан мемлекеті саяси және құқықтық ілімінің тарихын зерттеу үшін сол нақты тұлғалардың саяси өмірбаяны мен құқықтық көзқарастарын білуіміз шарт. Тек соларды білу арқылы ғана сол кезеңнің саяси тарихының біртұтас кескін-келбетін жасай алмақпыз.

Қазақстан өлем қауымдастығы қатарынан егемен ел ретінде өз орнын тауып, тәуелсіз өркеніетті даму жолына түсіп, өзіміздің барлық ұлттық-рухани байлығымызды қайта жаңғыртқан осы бір өзгерістер заманында еліміздің өткен тарихына деген көзқарас жаңа сипатқа ие болды. Өткенімізді таразылап, осы уақытқа дейін бұрмаланып, ақиқаты айтылмаған немесе біржақты бағаланған төл тарихымыздың олқылау тұстарын жаңаша саралап, халқымыздың тарихын қайта қалыптастыру бағытында шаралар жүзеге асырылып жатқан мезгілде еліміздің тарихында өзіндік терең із қалдырған тарихи тұлғаларымыздың ғұмырнамасын жасау қолға алынды. Соған байланысты ұлт қайраткерлерінің туған еліне, халқына сіңірген еңбегін, қоғамдық-саяси және әлеуметтік процестердегі алар орнын ашу және олардың қайраткер ретінде қалыптасу мәселелеріне көп көңіл бөліне бастады.

Осындай қайраткерлердің қатарына XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басында тарих сахнасына шыққан қазақ зиялыларын жатқызуға болады. XX ғасырдың басындағы тарихи оқиғалар, яғни 1905—1907 жылдардағы Бірінші орыс революциясы, 1917 жылғы Ақпан және Қазан төңкерістері, оларға жалғасқан Азамат соғысы қазақ қоғамының саяси өміріне түбегейлі өзгерістер әкелді. Осынау аласапыран заманда ел мен жер тағдырын тереңнен ойлаған ұлт зиялылары мәселенің туған халқының мүддесіне сай шешілуі бағытында нақтылы әрекеттер жасап, саяси күреске араласты. Қазақтың ұлттық-демократиялық зиялылары қазақ халқын Ресейдің отарлық езгісінен босату және оны өркеніетті мемлекет етіп қалыптастыруды саяси күрес-терінің негізгі мақсаты етіп қойды.

Олар XX ғасырдың басында қазақ қоғамының ең өзекті мәселесі болған — отарлық езгіге қарсы халықтың ұлттық

санасын оятып, өзара бірлікке жеткізу мақсатында біртұтас идеологияның қажеттілігін түсінді және оны жаңа кезеңге сай жүйелеп, қалыптастыру жолында орасан зор жұмыстар атқарды. Бүкіл қазақ жұртын артынан ерте іс-қимыл жасай отырып, отарлау саясатының нәтижесінде ұлттық мемлекеттілігінен айырылып қалған елді экономикалық және рухани дағдарыстан шығару жолын іздестірді, өз халқының мемлекеттігін қалпына келтіріп, азат елдің болашағын армандады.

Бүгінгі таңда халқымыздың шынайы тарихын қалыптастыруда, сол зиялы қауым өкілдерінің бірқатарының өмірі мен қоғамдық-саяси қызметтері зерттеліп, көпшілікке ұсынылуда. Дегенмен, олардың барлығының шығармашылық мұралары толықтай зерттелді деп те айта алмаймыз.

Сондықтан бұл бағыттағы ғылыми зерттеу жұмыстарын тереңдете жүргізіп, қазақ зиялыларының шығармашылық мұраларын насихаттай түсуіміз қажет. Шоқтығы биік тарихи тұлғаларымыздың өмірі мен шығармашылық қызметін кеңінен зерттеу, ұстанған бағыттарын айқындап көрсету және олардың қайраткерлігіне, еңбегіне объективті баға беру ұлттық тарихымыз үшін ғана емес, егемен Қазақстанның жас ұрпағын рухани және саяси тұрғыдан тәрбиелеу үшін аса қажет.

Ұлттық автономия мәселелеріндегі қазақ интеллигенциясының көзқарастары олардың өздері өмір сүрген заман тәрізді аса күрделі. Олардың шынайы мазмұнын айқын түсіну үшін жанама зерттеушілердің емес, ұлттық интеллигенция өкілдерінің өздерінің түпнұсқа еңбектерін терең және жан-жақты зерттеуіміз керек.

Қазақ ұлттық зиялыларының автономия мәселесіндегі тарихи көзқарастары арнайы тарихнамалық зерттеуді қажет етеді.

Мұндай мәселелерді тарихнамалық тұрғыдан талдаудың өзіндік қиыншылықтары да аз емес. Бұл үшін бөрінен бұрын еліміздегі автономиялық қозғалыстар тарихына баса мән беруге тура келеді.

Қазақ зиялыларының Қазақстанның тәуелсіздігі жолындағы үлкен бір саяси қорытындылары және биік белестері болып табылатын “Алашорда” мемлекеттік құрылымы мен Түркістан автономиясына байланысты (ке-

ңестік әдебиеттерде — “Қоқан автономиясы”) отандық тарихымыздағы көзқарас эволюциясы аса күрделі жолдардан өтті. Сондықтан да бұл мәселелердің тарихнамасы да аса күрделі. Бүгінде бұл туралы толық мағлұматтар беретін еңбектер баршылық [1]. Тарихымыздың әртүрлі кезеңдерінде осы екі аталмыш автономиялық құрылым туралы көзқарастарда кейбір өзгерістер бола тұрса да, бір нәрсе даусыз: ол — кеңестік тоталитарлық жүйе берік орныққан соң “Алашорда” үкіметі мен Түркістан автономиясын біржақты қаралаудың тарихнамамызда орнығып, Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін оған қарсы дау айтудың мүмкіндігі болмағандығы. Көптомдық “Қазақ Совет энциклопедиясындағы” аталмыш автономияларға берілген бағаларды кеңестік таптық көзқарастың нақтыланған жинақталған қорытындысы ретінде қарастыруға болады деген ойдамыз. Сондықтан да осынау энциклопедиялық түсініктемелермен қайтадан толығырақ танысқанымыз жөн сияқты. Алашорда үкіметі туралы аталмыш энциклопедияның бірінші томынан төмендегідей жолдарды оқимыз: “Алашорда” — қазақтың буржуазиялық автономиясы; байлар мен феодалдардың және буржуазияшыл ұлтшылдардың 1917 жылы, 5—13 (18—26) желтоқсанда Орынборда өткен (“Бүкілқырғыздық”) II съезінде жарияланды. Съезде құрылған Алашорда үкіметі (басшылары — Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Е.Омаров, М.Шоқаев, Х.Ғаббасов, Х.Досмұхаммедов, Ж.Досмұхаммедов, М.Тынышбаев т.б.) бай-феодалдар мен сол кезде қалыптаса бастаған қазақ буржуазиясының таптық мүдделерін қорғады, қазақ халқын революцияшыл Россиядан, орыс пролетариатынан бөліп өкетуді мақсат еті. Бұл үшін қарулы күштер құру туралы шешім қабылданды. “Алашорда” дербес автономия дегенді желеу етіп, оны Қазақстанда Совет өкіметіне қарсы күресудің басты құралына айналдырды. Буржуазияшыл ұлтшылдар өздерінің контрреволюциялық әрекеттерін бүркемелеу үшін “ұлттық жалауды, ұлт мүддесін қорғағансыды, діни демагогияға сүйенеді...” [2].

Жалпы Алашорданы және “Алаш” партиясының Түркістан (Қоқан) автономиясымен байланыстыру да осы кезеңдегі кеңестік әдебиетте кеңінен орныққан көзқарас. Аталмыш

энциклопедияның “Алаш” партиясы деп аталатын шағын мақаласынан осыған байланысты мынандай жолдарды оқимыз: “Алаш” партиясы Совет өкіметін мойындайтынын сөз жүзінде жариялағанмен, іс жүзінде қазақ халқының ішкі істеріне араласпауды талап етіп, жергілікті өкімет орындарын танымады. “Алашорда” Орал, Торғай облыстарында бөлімшелерін құрды, контрреволюцияшыл Қоқан автономиясымен, башқұрт ұлтшылдарымен тығыз байланыста болды...” [3].

Қазақстан тәуелсіздік алғанға дейін де, тіптен кейін де осы көзқарасты берік ұстанып қана қоймай, сонымен бірге қарапайым тарихи шындықты бұрмалап түсіндірушілер де аз болмады. Мысалы, Тұрар Рысқұловтың өмірі мен қызметін ұзақ жылдар бойы зерттеп жүрген мөскеулік ғалым В.М.Устинов өзінің Қазақстанда 1996 жылы жарық көрген “Тұрар Рысқұлов: (Очерки политической биографии)” атты еңбегінде: Постепенно стали создаваться и организации по признакам отдельных национальностей. К примеру, казахская интеллигенция организовала в Туркестане отделение партии “Алаш” под названием “Бірлік туы” [4], — деп жазды. Тарихи шындық “Бірлік туының” саяси партияның бөлімшесі емес, Алаш қозғалысы газеттерінің бірі болғанын айтуды қажет етеді.

Ал енді Түркістан (Қоқан) автономиясының Алашордамен тығыз байланысты болғанына келер болсақ, бұл — бүгінгі тарихымызда өбден дәлелденген нәрсе. Оған тоқталып жату сондықтан да қажет бола қоймас. Алайда жоғарыда кеңестік тарихи әдебиеттер сипаттағандай, бұл байланыс ортақ көзқарасқа — жергілікті ұлттардың тәуелсіздікке қол жеткізуде көздеген асқақ армандарын жүзеге асыруға негізделген еді.

Яғни, қазақ интеллигенциясы бөрінен бұрын “Қазақ жеке отау тігіп, автономия бола ала ма, жоқ әлде бола алмайды ма?” деген мәселе қатты толғандырды. Алдағы болатын жалпықазақтық съезд осы мәселеге жауап беруі тиіс еді. Алайда саяси жағдайдың тұрақсыздығына байланысты алғашқы жалпықазақ съезі бұған нақты жауап бере алмағанын білеміз. Сондықтан да Ә.Бөкейханов күзге қарай қазақтың “басқаларға қосылып” автономия болу жолын іздестіре бастады.

Айта кеткен жөн, “Қазақ” газеті алғашқы жалпықазақ съезіне даярлық барысында жоғарыдағы мақаласында автономия дегеннің не екендігін бұқараға түсіндіруге күш салды. Сондықтан да Ө.Бөкейханов күзге қарай қазақтың “басқаларға қосылып” автономия болу жолын іздестіре бастады. Автономияның екі түріне байланысты “Қазақ” газеті төмендегідей пікірлер жазды: “...Бұл автономиялардың мәнісін қысқалап айтып өтейік. Әуелі мемлекеттік автономия болуға ма, яки уалаяттық автономия болуға ма дедік. Бұл — екеуінің арасындағы айырмасы. Мемлекеттік автономия болса, өз Мемлекеттік Думасы болмақ; өзіне керек заңдарды сол Думасы шығармақ; ақшасын өзі жасап шығармақ; барша шаруашылық ісі, теміржолы, пошта, телеграф сияқты істерінің бәрі де өзінде болмақ; жерсуының билігі де өзінде болмақ; өз алдына әскер ұстамақ; қысқасы, мемлекетке керек жабдықтарын өзі жайғастырып, өз қамын өзі жемек. Жалғыз-ақ шет мемлекеттермен арасында болатын істер жалпы мемлекет арқылы істелмек. Жалпы мемлекеттің мемлекеттік автономияда өкілі ғана тұрмақ. Мемлекеттік автономияның бас мемлекетпен жалғасатын жері осылар ғана. Уалаяттық автономия болса, оның өз алдына ақшасы, теміржолы, пошта, телеграф, әскері болмайды, жалпы мемлекеттің Мемлекеттік Думасына өкілдерін жібереді. Өз Думасы сол жалпы мемлекет Думасында шыққан заңға қайшы келместей заңдарды шығаруға ықтиярлы болады. Уалаяттағы барша жергілікті істерінің билігі өз қолында болады. Жер-судың билігі жалпы мемлекет қолында болады. Уалаяттық автономия я жер ыңғайына, я елінің ыңғайына қарай болады. Жері жақын болып белінуге ыңғайлы болса, яғни бірнеше губерния я облыс жерлерінің табиғаты бірыңғай болса, онда істеліп отырған кәсіп нем шаруашылық қалпы да бірыңғай болмақ. Бұған қарап автономия болса, ол жерге қарай автономия болған болады. Бұл жердің елі бір тұқымнан болса, тілі, діні, тұрмысы бірыңғайлы болса, ондай ел бірігіп автономия болуға жарайды. Онда елге қарай болған автономия болады. Біздің қазақ автономия бола аламыз десе, осылардың бәрін қарап, ар жақ-бер жағын тесе қарап, тексеріп барып боламыз деу керек” [5].

Бұл айтылғандарды бүгінгі көзбен саралайтын болсақ, сол тұстағы қазақ интеллигенциясының “мемлекеттік құрылымды аңғартатынын, ал “уалаяттық автономия” түсінігінің біздер одақтас республика” атап келген кеңестік мемлекет құрылымына жақын екендігін аңғарар едік. Алайда саяси тұрғыдан алғанда, қазақ интеллигенциясы ұсынып отырған мемлекет құрылысының екі түрі де кеңестік мемлекет құрылысына салыстыруға келмейді. Өйткені ХХ ғасыр басындағы қазақ интеллигенциясы автономия түрлері туралы айтқанда тек демократиялық құрылымдар туралы ойлады. Ал кеңестік мемлекет құрылысының тоталитарлық, орыс большевиктік шовинизмі арнасында өрбігені бүгінде бәрімізге белгілі.

Қазақ интеллигенттерінің автономия мәселесіндегі көзқарасы 1917 жылдың 21 шілдесінде Орынборда ашылған жалпықазақ съезінің қаулысында көрініс тапты. Онда төмендегідей мәселелер атап көрсетілді: “1. Мемлекет билеу түрі Россияға демократическая федеративная парламентарная республика болсын. 2. Қазақ облыстарында автономия. Қазақ облыстары қоныс, ұлт жігіне қарай облостной автономия алуға тиіс” [6].

Осылайша қазақтың Ресей федеративтік парламенттік республикасы құрамында автономия алу туралы көзқарасқа заңдық негіз жасалды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Аманжолова Д.А. Казахский автономизм и Россия. М., 1994. 216 б.;
2. Қойгелдиев М.К. Алаш қозғалысы. Алматы: Санат, 1995. 365 б.
3. Нұрпейісов Қ. Алаш нем Алашорда. Алматы: Ататек, 1995. 256 б.
4. Алашорда. //Қазақ Совет энциклопедиясы. 1-том. Алматы, 1972. 249 б.
5. “Алаш” партиясы. // Қазақ Совет энциклопедиясы. 1-том. 249 б.
6. Устинов В.М. Турар Рыскулов; (Очерки политической биографии). Алматы: Казахстан, 1996. С. 464.
7. “Қазақ” газеті. Алматы: “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998. 396-397-бб.
8. “Қазақ” газеті. Алматы: “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998. 405 б.